

בעניין שאלת חוקיות המלחמה וגדריה

[א]

הלכה נקוטה היא בידנו דפיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה כדאיתא ביומא פה: "וחי בהם ולא שימות בהם" וזאת לבר מגי' עבירות חמורות דחייב למסור את נפשו והדין הוא דיהרג ובל יעבור כדאיתא בסנהדרין עד. ביומא פב. ועוד. ולכן כתבו רה"פ דאין לאדם להכניס עצמו אף לספק סכנת נפשות בכדי להציל את חברו, דאין חובת ההצלה עומדת במקום סכנת נפשות. עיין בשו"ע חו"מ תכו, ובסמ"ע ס"ק ב.

וצ"ע לפי"ז דין מלחמה הכתוב בתורה, ועיקר הלכותיו נשנו הלכותיו בסוטה מד: . והרי עצם המלחמה כוללת מסירות הנפש דהלוא "כזו וכזו תאכל החרב". ומצוות המלחמה אינה מגי' עבירות חמורות דחל עליהם האי דינא דיהרג ובל יעבור. והנ"ל מפורש להדיא בשבועות לה: "אלא הא דאמר שמואל: מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, שנאמר: כרמי שלי לפני האלף לך שלמה למלכותא דרקינא, ומאתים לנטורים את פרו למלכותא דארעא" ומבואר שם בתוס' (ד"ה דקטלא חד) דד"ז קאי במלחמת הרשות: "בהוצאת למלחמת הרשות קאמר", ומשמע דבמלחמת המצווה אין בכך שיעור ומלכות רשאית לאבד בקרב אף יותר מחד משיתא, וביכו"כ עולה דע"פ דרשאי אדם למסור נפשו במלחמות ישראל.

והנלע"ד בביאור הדברים, דשימת האדם נפשו בכפו היא גופא מדרכי המלחמה, ופשוט דהיכא דציוותה התורה במלחמה אזי העמידה דבריה במקום סכנת נפשות, ואין בכך סתירה לכך דפיקוח נפש דוחה רק גי' עבירות חמורות, דהרי שאר העבירות שבתורה לא נתנו לכתחילה במקום פיקוח נפש. ותורף הדבר כבר מבואר בדברי המנחת חינוך. דהחינוך במצווה תכה דן בהריגת שבעת עממים וז"ל שם: "ועובר על זה ובא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שישתכן בדבר ולא הרגו, ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו שנאמר עליהם לא תחיה כל נשמה, כמו שנכתוב בסוף סדר שופטים בעזרת השם בסימן תקכ"ט". ודבריו תמוהים, דהיכן הובטח לנו שלא יהרג איש במלחמת כיבוש הארץ שדין הריגת שבעת עממים תליא בכך ש"ויכול להורגו מבלי שישתכן בדבר", וכאמור כבר מצינו מבואר במסכת שבועות דמלכות שהורגת שיטת מאנשיה במלחמת הרשות אין בה עון. ואכן כבר המנחת חינוך התקשה בדברי החינוך הללו וז"ל שם: "וצ"ע נהי דכל המצוות נדחים מפני הסכנה מ"מ מצוה זו דהתורה ציוותה ללחום עמהם וידוע דהתורה לא תסמוך דיני' על הנס כמבואר ברמב"ן ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה אי"כ חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה. אי"כ דחוי' סכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותו אף שישתכן וצ"ע". והם הם הדברים.

[ב]

והנה בברכות ג: ובסנהדרין טז. ילפינן דבכדי להוציא את ישראל למלחמת הרשות יש לשאול בסנהדרין ובאורים ותומים¹. והנה בפשטות ילפינן ממלחמת דוד דהווי מלחמת רשות דבעינן שאלה בסנהדרין ובאורי'. דלפום רהיטת הסוגיה משמע שהדרישה בסנהדרין הינו תנאי ביציאה למלחמת הרשות. וכך נראה נמי מהמשנה בסנהדרין ב: "ואין מוציאין למלחמת הרשות - אלא על פי בית דין של שבעים ואחד". וצ"ב מה ענין סנהדרין למלחמה, ואמאי הסנהדרין נדרשת למלחמות הרשות דייקא. ויש לעורר בזאת עמש"כ רש"י בברכות ג: ד"ה ונמלכין בסנהדרין וז"ל: "נוטלין מהם רשות, כדי שיתפללו עליהם"². והדברים צ"ב דמפרש"י נראה דכל דין זה אינו לעיכובא אלא נצרך ע"מ שהסנהדרין יתפללו על העם. וזה דלא כעולה מרהיטת הסוגיה.

ועוד יש לחקור בעיקר סוגיין, דהרי דין מלחמת רשות אינו מובן בהשקפה ראשונה. חדא, דאיזו סברא היא לסכן נפשם של ישראל לצורך הרווחת ממון, וכי קלה עלינו שפיכות דמים יותר מריווח ממון, ויאבדו נפשות ישראל ביד צר ואויב לצורך רווחה גרידא³.

¹ וז"ל הסוגיה שם: "דאמר רב אחא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: כנור היה תלוי למעלה ממטות של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם: לכו ופשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצים באחיתופל ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים".

² וע' בר"מ שורש יד שם משמע דבעינן רק 'עצת סנהדרין'. וכך משמע מפירוש המשנה בריש סנהדרין – ואולי גם מדבריו משמע דל"ה לעיכובא.

³ ואף שמצאנו שאדם רשאי לסכן עצמו לצורך פרנסה כמוש"כ בנוב"י תניינא יו"ד סי' י, כבר העיר על כך הגרא"ה במשפט כהן סי' כמג דאין הנידון דומה לראיה, וכ"ז נאמר או"ר גבי ספק רחוק, ואי"ז מתיר לכניסה לסכנת עורכי המלחמה: "שאין הכונה במקום סכנה גמורה או ספק קרוב, שהוא איסור גדול שיכנס בזה בשביל פרנסה, ולא ברשיעי עסקינן, אלא חשש רחוק". אלא ידוע מה שהציעו חכמי הדור ע"פ סוגית עסקי תבן וקש בעירובין מה. וברשב"א סוגית גחלת בשבת מב. ובראשונים שם ועוד להסביר דביחס לכלל אף לענייני ממון הווי חשיבות דפי"נ. בין אם הווי כסוגית ארנונה בסנהדרין כו. דהנ"ל יתגלגל לפיקוח"י ובין אם הווי גדר מחודש של ניהול הממלכה. במאמרנו נלך בעקבות הרמב"ם בהצעה אחרת, אף שייתכן שלמעשה בכל דברינו דבריהם ואדרבה – יש בכך תוספת נופך משמעותית והבנה רחבה ועמוקה יותר של הכיון הנזכר.

ובעיקר צ"ב גדר ההיתר להכניס עצמו לסכנה במלחמת הרשות, דאיברא כבר הבאנו לעיל מדברי המנ"ח דעיקר המצווה שציוותה תורה היא להילחם אף במקום סכנה, אך כ"ז ניתן להאמר במלחמת מצווה דשם ציוותה התורה והעמידה דבריה במקום סכנת נפשות, ברם לגבי מלחמת הרשות דאין בה מצווה כלל צ"ע אמאי שרי לסכן את הנפש.

ואין לומר דהתורה לא ציוותה על כך אך אם נלחם מ"מ מקיים מצווה ולכן שרינן למסור את הנפש, דהרי סוגיה ערוכה היא במסכת סוטה מד: : "א"ר יוחנן: רשות דרבנן זו היא מצוה דרבי יהודה, מצוה דרבנן זו היא חובה דרבי יהודה. אמר רבא: מלחמות יהושע לכבש - דברי הכל חובה, מלחמות בית דוד לרווחה - דברי הכל רשות, כי פליגי - למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עלייהו, מר קרי לה מצוה, ומר קרי רשות; נפקא מינה? לעוסק במצוה שפטור מן המצווה". היינו דמכך שלא חל הפטור של עוסק במצווה פטור מהמצווה במלחמת הרשות מוכח דאינו מקיים כלל מצווה. וכאמור הדרא קושיא לדוכתא ולא ברור כיצד שרינן למסור נפש על מלחמת הרשות.

[ג]

ובכדי לבאר את תפקיד הסנהדרין ביציאה למלחמת הרשות יש להעמיד יסוד תורני חשוב בתפקידו של ב"י הגדול. ונקדים לצורך כך את סתירת הרמב"ם המפורסמת גבי ב"י של ע"א, דהנה הרמב"ם בהלכות סנהדרין בפ"ה ה"א מונה את הדברים הדורשים ב"י של שבעים ואחת, והשמיט את דין מינוי כהן גדול בב"י של שבעים ואחד ופסק אותו או"י בהלכות כלי המקדש פ"ד הט"ו. והלא אף מינוי כהן גדול שנוי במשנה סנהדרין ב. בחדא מחתא עם מינוי מלך הקמת סנהדרין ושאר הדינים שפוסק הרמב"ם בהלכות סנהדרין, וכבר התעורר בכך בלחם משנה בהלכות מלכים פ"א ה"ג, עיי"ש.

ובביאור הדברים ידועים דברי הגרי"ז הלוי בספרו סנהדרין פ"ה ה"א דיש שני דינים בב"י הגדול, הדין הראשון והידוע יותר, הוא דב"י הגדול מהווה הערכאה השיפוטית העליונה⁴. תפקידו השני של בית הדין לתפקד כנציג כלל ישראל, ובלשונו: "והיינו משום דבדבר השייך לכל ישראל הב"י של ע"א הם הבעלים ע"ז". על בסיס חלוקה זו מבאר הגרי"ז את הפיצול בהלכות ברמב"ם. ההלכות בסנהדרין הם דינים השייכים לסנהדרין עצמם. ואילו מינוי כהן גדול בהלכות כלי המקדש הוא דין שביסודו תלוי ביחס לכלל ישראל, וב"י של ע"א משמשים רק כנציגיו.⁵

ודאיתנן להכי, י"ל הסבר חדש בשייכותו של בית דין הגדול ביחס ליציאה למלחמת הרשות. ונראה דלא בעינן דין ב"י הגדול לקביעת חלות שם מלחמת הרשות⁶, אלא דב"י הגדול כנציג העם צריך לספק את הסכמת העם ליציאה למלחמת הרשות. ועתה חזיתי ת"ל שהדברים מפורשים במאירי בסנהדרין שם וז"ל: "אין מוציאים למלחמת הרשות ר"ל לכל המלחמות שאינן לכבוש ארץ ישראל והיא מלחמת שבעה עממין או מלחמת עמלק או שבאו האויבים על ישראל מאיזה צד שכל אלו מלחמת מצוה הן ואין צורך בה לרשות בית דין לכופ את העם אבל שאר מלחמות שהוא עושה מעצמו מצד הרצון או כעס אויב או להרחבת גבולו או לפרסם גבורתו הרי אלו מלחמת הרשות ואין יכול לכופ את העם לצאת בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד"⁷.

ולאור כך מסתבר לומר, דהיכא דהעם חפץ לצאת למלחמה אין צורך בסנהדרין מעיקר"ד, והביאור בזה הוא דהסנהדרין הם נציגי העם ולכן בכוחם לתת את הסכמת העם ולכפות עליו להילחם. והשתא דאיתנן להכי ניתן לתרץ את קושייתנו על שיטת רש"י, דמסוגיית הגמרא בניגוד למשנה ניתן לדייק דהעם הסכים לצאת למלחמה, ואדרבה, הדרישה הגיע ממנו. ולכן כל עיקר תפקיד הסנהדרין היה להתפלל בעבורו וממילא הם אינם לעיכובא. וממילא נראה דרש"י ס"ל מעיקר"ד כשיטת המאירי שעיקר תפקיד הסנהדרין הוא לכפות את העם, וא"כ במידה והעם חפץ במלחמה נותר להם אך ורק להתפלל ואין צורך בסנהדרין לעיכובא. והדברים תואמים מש"כ לעיל דאין מלחמת הרשות בגדר קיום מצווה ולכן אין חיוב על העם להילחם ולכן בעינן דהסנהדרין יכפום למלחמה.⁸

⁴ ועיין סנהדרין לב: , ובבא קמא קיב, וברמב"ם ריש הלכות ממרים: "בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל, ועליהן הבטיחה תורה שנאמר על פי התורה אשר ירווך זו מצות עשה, וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן".

⁵ לאור היסוד דבית דין כנציגי האומה ניתן לבאר דינים רבים הייחודים לב"י הגדול, ובכללם סברת רבנו יונתן בהוריות ג: דמציונו ב"י הגדול של מאה איש, וכן סברת רבי יהודה בסנהדרין ג: שדוקא ב"י הגדול אינו צריך להיות שקול, ושניהם מתבארים על יסוד אחד דאין גדרו של ב"י הגדול להוות או"י מקום המשפט אלא לשמש כנציגים של כלל ישראל. לאור זאת גם מובן מדוע מדיני ערבות לוקים דוקא ראשי הסנהדרין כדמוכח מסנהדרין מד. גבי יאיר בן מנשה שהיה שקול כמחצית הסנהדרין ונהרג בערבות בעוון חטא עכן, דהרי הם נציגי העם ועליהם יושת עוון העם, וכ"כ הסבר הירושלמי סוטה פ"ז ה"ה דבגלות הסנהדרין פוקעת הערבות על הנסתרות.

⁶ וכע"ז כתב בספר מרגלית הים בסנהדרין (שם) דתפקידו הוא לפסוק בדיני נפשות.

⁷ שו"ר שניתן אולי לדייק כן מהרמב"ם בהלכות מלכים פ"ה ה"ב, וצ"ע.

⁸ והנה רש"י במסכת סנהדרין ביאר שתפקיד הסנהדרין הוא עקרוני בהיתר מלחמת הרשות: "ונמלכין בסנהדרין - נוטלין רשות מהן, והיינו מתניתין". ועל פניו הוא מציג מהלך אחר מדברי רש"י בברכות. אומנם לדרכנו ניתן לומר דרש"י מסכים לדברי המאירי. אלא דבברכות פירש הגמ' בצירוף שהעם חפץ במלחמה, ובסנהדרין היכא שאין העם חפץ במלחמה. ועי"ע בעינים למשפט ברכות שביאר כע"ז. אך לענ"ד הפשטות שמדובר בשני פירושים חלוקים.

ולפי"ז עולה דקדוק נאה בדברי הגמ' בשבועות לה: דבעיקר דין מלחמת הרשות המלך רשאי להרוג חמישית מעמו, וצ"ב מדוע דין זה תליא במלך והלוא ס"ד דדין מלחמת הרשות תליא במלך והסנהדרין יחדיו, ולפי"ד יוטעם דאין המלחמה תליא בסנהדרין כלל אלא או"ר במלך, ואדרבה כמוש"כ המאירי מלחמת הרשות תלויה במלך דייקא משום שהיא אינה מגובה בחיוב מצוה, ותפקיד הסנהדרין הוא לכפות את העם ואינם חלק מעיקר ההיתר להסתכן במלחמת הרשות.

[ד]

כאמור לעיל, עיקר ראייתנו דל"ש קיום מצווה במלחמת הרשות הוא מהגמ' במסכת סוטה דס"ל דאין דין עוסק במצווה פטור מהמצווה, אלא דיש לשדות ביה נרגא. דהנה התיבות סימן עב ס"ק יט ס"ל דעיקר דין עוסק במצווה פטור מהמצווה שייך רק במצוות שעיקר חיובם חל על הגברא, וז"ל: "אפילו למאן דס"ל משום פרוטה דרב יוסף, נראה דבגבאי צדקה לא שייך זה, דלא שייך פרוטה דרב יוסף רק במקום שעוסק במצווה שהיא מצות עשה ומוטלת עליו בחיוב ואסור לקבל עליה שכר, כגון בהלואה או בהשבת אבידה. אבל צדקה, החיוב מוטל על כל אדם ליתן צדקה, אבל אין חיוב ומצות עשה מוטל על שום אדם להיות גבאי צדקה". ולפי דבריו י"ל דהה"ד במלחמת הרשות, דאף דהיא מצווה היא אינה מצווה המוטלת אקרקפתא דגברא וממילא לא שייך בה פטור העוסק במצווה.

וביאור העניין הוא דמלחמת הרשות אינה חלה על הגברא, ואף אינה מצווה קיומית, אלא היא מצווה המוטלת על העם בבחינת 'כלל ישראל'. ולכן לא חל במלחמת הרשות דין עוסק במצווה הפטור מהמצווה אף שמ"מ היא חפצא דמצווה. בעוד שבמלחמת מצווה מוטלת המצווה על כל יחיד ויחיד מכלל ישראל⁹, במלחמת הרשות המצווה היא רק בעצם המלחמה. ולשון 'מצווה' ו'רשות' נוגעת לחובת הגברא בלבד – אך לא לעיקר מעמדה המצוותי של המלחמה.

ואכן, אם נדקדק נראה, דהצעתנו דרשות ביחס למלחמת הרשות אינו דבר הרשות גמור שאינו מצווה כלל ועיקר, אלא דהווי מצווה שאינה מוטלת כחיוב על הגברא מתבארת היטב גם בתפילת ערבית רשות, קרבן פסח לנשים או קרבן חגיגה הבאה עם הפסח – דכולם רשות נינהו מבחינת חובת הגברא, אף דהם חפצא דמצווה.¹⁰

ועיקר חיילנו בכך הוא מדין החוזרים מעורכי המלחמה. ומבואר בסוטה מד: דדי"ז שייך או"ר במלחמת הרשות ולא במלחמת המצווה. ובאמת צ"ע מהו יסוד חלוקה זו – דמקורה אינו מפורש להדיא בתלמודים ומדרשי ההלכה.

ונראה דהם הם הדברים, דדי"ז של חוזרים מעורכי המלחמה אינו דין מדיני הפרט והפקעת חובת גברא אלא דין מדיני הכלל ובעיצוב הכוח הלוחם במלחמה. ובכך חלוק דין מלחמת הרשות דשם החוזרים מערכי המלחמה אינם נמנים כחלק מ'כלל' הלוחמים ומהכוח הלוחם. אלא דבמלחמת המצווה לא סגי בכך דלבד מדין הכלל איכא חובת הגברא במלחמת המצווה המוטלת על כל יחיד ויחיד.

ונראה להוכיח דהחזרה מעורכי המלחמה הווי דין המוטל כחלק ממצוות הכלל וגדרו בעיצוב הכוח הלוחם ואי"ז פטור מחובת הגברא. דבמשנה בסוטה מג. דהחוזרים מעורכי המלחמה מספקים לאחיהם מים ומזון ומתקנים את הדרכים. ונראה דאי"ז חובת סיוע בעלמא, אלא דחשיב כחלק מהחפצא דמלחמת הרשות. וראיה לכך מדברי הרדב"ז המפורסמים בהלכות מלכים פ"ז ה"ד דביאר בתירוץ השני דגדר חיוב מלחמה בנשים במלחמת מצוה היא סיפוק לחם ומים. והנ"ל מבואר לדרכנו דדין החוזרים מעורכי המלחמה הוא דין הכלל בעיצוב הכוח הצבאי, ולכן כולל הסבת חיילים לתפקידים עורפיים.

וכך נראה לי להוכיח מדברי החזו"א (מועד סי' קיד, סעיף ו אות ג) דהסביר שכל הפטורים של החוזרים מעורכי המלחמה שייכים או"ר היכא שבטחון ישראל מובטח. ויוצא מדבריו דעיקר דין החוזר מערכי המלחמה תליא בכלל ובכמות הלוחמים דבעינן לעריכת המלחמה – והם הם הדברים.

ואם כנים דברינו, כמה מאירים דברי הרב המאירי דבמלחמת הרשות בעינן לסנהדרין לכפיית העם להילחם, וזאת בניגוד למלחמת המצווה. דמלחמת הרשות תליא או"ר בכלל ישראל ללא שום חובת גברא פרטית, וא"כ ברור אמאי הסנהדרין שייכי דווקא בקריאת העם למלחמה. שהרי כבר ביארנו שהסנהדרין משמשים כנציגי העם – וממילא ברור מדוע הם שייכים במלחמת הרשות, דמעבר לעניין המעשי של הכפייה למלחמה – הלוא עיקר דין מלחמת הרשות היא מצוות הכלל וממילא הסנהדרין כנציגי הכלל שייכים בה. ולאור כך א"ש היתר מסירת נפש במלחמת הרשות. דאף במלחמת הרשות יהא שייך קיום מצווה שהעמידה התורה במקום סכנת נפשות.¹¹

⁹ וכל מצווה ביחס לעניינה, כיבוש הארץ, מלחמת שבעת העממים, מחיית עמלק וכו.

¹⁰ ועי' לגרא"ל בספרו 'מנחת אביב' עמ' 312 שעמד על חקירה זו בגדר 'דבר הרשות'. וכע"ז משמע מהגר"א במעשה רב שהסביר דאכילת מצה רשות כל שבעת ימים היא מצווה קיומית, והם הם הדברים.

¹¹ ודאיתנן להכי נראה שניתן להב"ר נוספת לכך דדין החוזרים מעורכי המלחמה הווי דין בכלל ובעיצוב הכוח הלוחם ולא בהפקעת חובת הגברא להילחם. דבספרי שופטים פסיקתא קצד: "פן ימות במלחמה, אם אינו שומע לדברי כהן לסוף הוא מת במלחמה",

אלא דאף אם הדברים עולים יפה בישוב הצורך בסנהדרין ועיקר ההיתר במלחמת הרשות. עיקר חסר מהספר – דמהי אותה 'מצוות הכללי' במלחמת הרשות, ומה מקורה?

[ה]

ובכדי להבהיר את העניין יש להציע את דברי הרמב"ם ביחס למלחמת הרשות ולתפקידה בדיני המלוכה. וכתב הרמב"ם בריש פ"ה מהלכות מלכים: "אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו". מהרמב"ם עולה דמעבר לעולה מהגמ' דמגמת מלחמת הרשות היא פרנסה, מגמות מלחמת הרשות הן הרחבת גבול ישראל וריבוי גדולתו ושמעו של מלך ישראל. ולכאורה, אף עניינים אלו עניינים ארציים המה ולא ברור כיצד הם מתירים סכנת נפשות.

אלא דאליבא דאמת, "להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו" עניין גדול הוא – ואין הוא מכלל דבר חולין בלבד. דכך כתב הרמב"ם בפ"ד מהלכות מלכים ה"י כשדן בהרחבת גבול ישראל: "כל הארץ שכובש הרי היא שלו ונותן לעבדיו ולאנשי המלחמה כפי מה שירצה, ומניח לעצמו כפי מה שירצה, ובכל אלו הדברים דינו דין, ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

הרמב"ם בעוסקו בריבוי גבול ישראל, שכאמור מהווה אחת משתי המגמות העיקריות של מלחמת הרשות. מרחיב את היריעה לעיסוק כללי בתפקידו של מלך ישראל. דעיקר מעשיו של המלך הכוללים עיסוק מדיני וצבאי, ובתוכם כיבושים – שהינן פעולות ארציות מובהקות. ומחדש הרמב"ם דדוקא ביחס לפעולות הארציות הללו נכנס העיקרון של 'ובכל יהיו מעשיו לשם שמים'. היינו דפעולותיו הארציות של המלך יהיו מלוות בתודעה של עשייה לצורך שמים.¹² פעולה מתוך תודעה רוחנית עליונה יוצקת בכל מעשיו הארציים-גשמיים של המלך, שבכללם הרחבת גבול ישראל ו'ולהלחם מלחמות השם'. מימד רוחני עליון שעיקרו: "להרים דת האמת, ולמלאות את העולם צדק". וכפי שהרמב"ם מדגיש, למלחמות כשלעצמן (מעבר לכבוד וההדר שניתן על ידי ריבוי גבול ישראל) משמשות בתפקיד מרכזי לעניין זה בפרט, ולתעודת המלך בכלל: 'להלחם מלחמות השם'.

ונראה דמגמות המלוכה בהרמת דת האמת ופעולה לשם שמים מוצאות ביטוי בעיקר דין המלחמה, והדברים מתפרשים היטב בדברי הרמב"ם בסוף פ"ז מהלכות מלכים, לאחר שמנה את כל החוזרים מעורכי המלחמה במלחמת הרשות¹³, ומתוך חשיבות הדברים נביאם במלואם: "מי האיש הירא ורך הלבב כמשמעו, שאין בלבו כח לעמוד בקשרי המלחמה, ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה, וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם, ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויין בצוארו, ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר ולא ימס את לבב אחיו כלבבו, והרי מפורש בקבלה ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם, וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא, שנאמר כי עשה יעשה ה' לאדוני בית נאמן כי מלחמות ה' אדוני נלחם ורעה לא תמצא בד' וגו' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך".

מדברי רבנו עולה חידוש גדולי בגדרי מלחמת הרשות, ד'העמדת דת האמת' מעצבת את אופייה של המלחמה כחפצא של קידוש השם. ואכן, הרמב"ם בהמשך דבריו משתמש במונח 'מלחמות השם', בדומה לדבריו בפ"ד העוסק ב'העמדת דת האמת', בכדי להסביר את עניינו של קידוש השם במלחמה, והם הם הדברים, דהמגמה העקרונית של העמדת דת ב'מלחמות השם', מתבטאת באופן מעשי בהגדרת מלחמת הרשות כקיום ממצוות קידוש השם.

וכע"ז בתוספתא סוטה. והנה אי נימא דדין חוזרין מעורכי המלחמה היא הפקעת חובת הפרט מלהלחם הדברים משוללי הבנה, דאלו שמחויבים לחזור מעורכי המלחמה ונמנעים מכך אינם או"י בגדר "סופו מת במלחמה", אלא הם בגדר עוברים על מאבד עצמו לדעת דהרי אינם בכלל חובת הגברא להילחם העומדת אף במקום סכנת נפשות כמוש"כ לעיל, וממילא לא הותר להם להסתכן כלל ועיקר. ולפי"ד דכל דין חוזרים מעורכי המלחמה הוא מדין הכלל ואינו מעמיד את חובת הגברא כלל ועיקר ברור דאין לו כלל שייכות לעיקר ההיתר להסתכן במלחמה, דעיקר ההיתר תליא במצוות הכלל. וממילא אף אם הצטרף לכלל במלחמה היבא שחכמים פטרוהו אף דלאו שפיר קעביד ו"לסוף הוא מת במלחמה", אינו חשיב כמאבד עצמו לדעת.

¹² והשווה ברכות סג. : "בכל דרכיך דעהו", ובאבות דרבי נתן נוסחא א פרק יז: "וכל מעשיך יהיו לשם שמים לשם תורה שנאמר בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך (משלי ג' ו)". וביתר פירוט ראה במוסר אביך ב.ב. ומה שנראה כנהגה כללית בחיי החולין מועם אצל המלך למישור הישראלי-לאומי.

¹³ ובפשטות מהקשר הדברים דברי הרמב"ם הני"ל נאמרו דוקא גבי מלחמת הרשות. וע' בספר רסיסי טל סימן לב שדייק כך. וע"ע בהמשך מש"כ מדברי הר"מ מסהמ"צ.

ומעתה, יובנו המשך דברי הרמב"ם, דלכאורה מצינו בדבריו סתירה מיניה-וביה בסיבה שאין לפחד במלחמה. דבתחילה נראה שהסיבה לאיסור הפחד במלחמה היא משום ההתרשלות מהמלחמה והפסד המערכה, ובהמשך נראה דאין לפחד משום שהפחד פוגע ביכולת התודעתית להתמקד בקידוש השם – ולבד דהדברים סתרי אהדדי, לא ברור מדוע הפחד מפקיע את ענין קידוש השם.

ונראה דאין בכך בדל סתירה – ואדרבה, דאף ענין זה מוסבר על יסוד ההבנה דמלחמה הווי דין בקידוש השם. הדרישה להתגברות על הפחד מוזכרת בדברי רבנו ב"ה בסהמ"צ מ"ע ט, בשעה שמונה את מצוות קידוש השם: "והמצוה התשיעית היא שצונו לקדש השם והוא אמרו (אמור כב) ונקדשתי בתוך בני ישראל. וענין זאת המצוה אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמתית בעולם ושלא נפחד בהיזק שום מזיק. ואף על פי שבה עלינו מכריח גובר יבקש ממנו לכפור בו יתעלה לא נשמע ממנו אבל נמסור עצמנו למיתה ולא נתעהו לחשוב שכפרנו ואף על פי שלבנו מאמין בו יתעלה".

ובאמת המעייין יווכח דזהו ענין גדול במצוות קידוש השם, דהציור הכללי של דין קידוש השם הוא בעימות עם אויב חיצוני – המנסה להעביר את בני ישראל על דתו או להחטיאו, בין אם מדובר על גוי אנס, על מלך רשע כנבוכדנצר או על הרוגי מלכות – וע' בכ"ז ברמב"ם פ"ה מהלכות יסודה"ת.¹⁴ ומבואר מדוע הכליל רבנו ב"ה בסהמ"צ דעיקרה של מצווה אינה לפחד. דאדרבה, עיקר 'מעשה המצווה' אינו במעשה פיזי אלא בהתגברות על הפחד. דהרי עיקר דין קידוש השם ב"ה מהלכות יסודה"ת בשוא"ת ובהמתנה לנקמתו של האויב האכזר. וממילא המחסום המרכזי שעומד בפני האדם הוא הפחד שימנע ממנו לקדש את השם ולהפסיד במאבק. ומעתה ברור מדוע ההתגברות על הפחד היא כה מרכזית כחלק ממצוות קידוש השם. ושו"ר שהדברים מדוקדקים בדברי הרמב"ם בסהמ"צ סי' רצא, ושם גם הדגיש שהדברים נאמרו או"ר ביחס למלחמת הרשות: "ויוסיף על זה מאמרים יעוררו העם למלחמה ויביאם להסתכן בנפשם לעזור דת האל ולשמרה ולהנקם מן הסכלים בה המפסידים יושר המדינות".

ואם כנים הדברים מובן מדוע הרמב"ם הזכיר את ההתגברות על הפחד במלחמה כתנאי מעכב בהקשר של קידוש השם. דכאמור התגברות על הפחד הוא מדין קידוש השם. ואף ברור דאין בכך סתירה לתחילת דברי הרמב"ם דהסיבה דאין לפחד במלחמה היא משום דברצונו לנצח את המלחמה. דהלוא הרמב"ם עצמו כתב דעיקרה של מלחמת הרשות הוא מדין קידוש השם. וממילא הפסד במלחמה הווי פגיעה במצוות קידוש השם ואין כלל סתירה בדברי רבנו.

ועוד מדוקדק דברמב"ם נדרשת בהירות בדתודעתו של האדם תהא שעל קידוש השם הוא נלחם, ובשל כך עליו להסיר הפחד מליבו ולדבוק ביחוד השם. והוא כעין דברי הרמב"ם ביחס למלך שמעשיו מעשי חולין אלא שצריך לכוון תודעתו לשם שמים ולהעמדת הדת על תילה. ההקשר ברור מאליו, דהרי מלחמת רשות היא היא הדוגמה המובהקת שהביא הרמב"ם למעשי החולין ברי הקידוש ע"פ הרמב"ם הדורשים תודעה רוחנית של "הכל לשם שמים". ומתוך כך ברור מדוע הציג דרישה מעין זו מצד הלוחמים במלחמת הרשות.

ודאיתן להכי ניתן ליישב את כל הקושיות שהעלינו. ומובנת מהי המצווה שבגינה ניתן להסתכן במלחמת הרשות, ובתוספת נופך. דעיקרה של מלחמת הרשות – שמגמתה להרחיב את גבול ישראל ולרומם את שמו של המלך – היא קיום של מצוות קידוש השם. וממילא ברור מדוע היא מתירה כניסה לסכנה. ואי"ז רק כמוש"כ במלחמת המצווה דהעמידו דבריהם במקום פיקוח"נ. אלא דגדר מלחמת הרשות הוא מדין קידוש השם אזי היא עומדת – כדין קידוש השם של הפרט – אף במקום סכנת נפשות.

ואף שאלתנו המהותית – כיצד ניתן לסכן נפשות ישראל לעניינים כלכליים או בכדי להרבות שמעו של המלך, מבוארת לנוכח. דעיקר מגמת מלחמת הרשות היא להעמיד את דת האמת ולהרבות השראת שכינה בעולם. ובהצטרף לתודעה הראויה, ההיבט הצבאי-חומרי מותמר לעשייה רוחנית דתית – של קידוש השם שאין למעלה ממנו.

ומה ימתקו דברי רש"י בברכות. דלפמשי"כ לעיל דעיקר התפילה אינה לעיכובא הוא קצת דוחק, ומה שהעמדנו דהוא אזיל בשיטת המאירי אלא דאיירי במקרה שעם ישראל הסכים לצאת למלחמת הרשות הוא דוחק, דמפשט המשנה והסוגיה משמע דהווי לעיכובא. ועוד דרש"י עצמו בסנהדרין משמע דדתפקיד הסנהדרין הוא לעיכובא.

אך כעת אולי י"ל דתפילת הסנהדרין נדרשת מעיקר הדין והיא לעיכובא וזוהי כוונת רש"י בדבריו בברכות, והני"ל מבואר לאור היסוד שחידשנו דעיקר גדר מלחמת הרשות הווי מדין קידוש השם ויחודו. ולכן תפילת הסנהדרין מעכבת, דהלוא אף דבכל מלחמה בעינן סייעתא דשמיא ותפילות מרובות. במלחמת הרשות, בדומה לכלל פעולות המלך, עיקר התועלת בפעולה תלויה בכיוון תודעתם של בני ישראל ושימת לבם להליכה בדרכי הקודש ובכיוון המלחמה על מסילות קידוש השם וכינון מלכותו יתברך בעולם. ומשכך היא דורשת התעצמות דתית-רוחנית מרובה. ומשכך נאה לה התפילה ביותר ונדרשת מעיקר הדין ואף לעיכובא.

¹⁴ ההבנה שדין קידוש השם ביסודו נובע מהתנגשות עם אויב חיצוני ומהווה פעולה הירואית של התגברות עליו מעמיקה את הזיקה בין פיקוח נפש למלחמה; דכל דין קידוש השם הוא מלחמה בזעיר אנפין.

סוף דבר, מלחמת הרשות מהווה נדבך מרכזי בכינון תודעה תורנית עמוקה המעצבת את חיי החולין
במטבעות של קדושה. וזאת כחלק מרכזי ממגמתה הרוחנית של המלכות והשלטון בישראל.